

SÜRYANÎ HARFLİ ESKİ UYGURCA BİR TIP METNİ¹

MEHMET ÖLMEZ

Süryanî Harfli Metinlere Kısı bir Bakış

Süryanî harfleriyle yazılmış Uygurca metinler bilindiği üzere hiç denecek kadar azdır. Hatta Süryanî harfleriyle yazılmış metinlerin çoğunu 14. yüzyıl başından kalma mezar taşları oluşturmaktadır diyebiliriz. Bunların hemen çoğu, bilindiği üzere Radloff'un da yardımıyla Chwolson tarafından işlenmiş ve yayımlanmıştır.² Chwolson ilk yayınında 300'ün üzerinde metin yayımlamıştır. Nesturî / Süryanî harfli metinlerin, daha doğrusu mezar yazıtlarının çoğunluğunu Süryanice yazılmış metinler oluşturur. Chwolson'un yayınında Türkçe yazıtların Arap harfleriyle yapılmış yazıçevrimleri de yer alır. Süryanice metinlerin tümü de tam olarak Süryanice sayılamaz, yıl adları ve kişi adlarının bir kısmı Türkçedir: *Mänü Taş*, *Kız Katun*, *Urug*, *b(a)rs*, *lui* (veya *lü*, *lö?*). Chwolson'a göre, yazıtları bize bırakan bu Nesturî toplumu 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olmalıdırlar.

Chwolson'un çalışmasında Türkçe yazıtlar üzerine Radloff tarafından hazırlanmış bir de inceleme yer alır. Radloff'un buradaki *p*-li okuyuşlarının düzeltilmesi gerektiği herkesçe bilinmektedir. Ancak bu *p*-li okuyuşlar yaklaşık 80 yıl sonra Ç. Cumagulov tarafından da tekrarlanmıştır. Süryanî harfli Türkçe metinlerde tek-tük de olsa yeni sözcükler geçmektedir, buna *eldäş* "hemşehri, aynı yurttan / aynı boydan" sözünü örnek olarak verebiliriz. Sesbilgisi açısından da, 14-15. yüzyıla göre eskicil (*archaisch*) özellikler taşıyan çok sayıda sözcük görürüz: *kutug* "kuyu", *ud* "öküz".

Chwolson'un 1897'deki ikinci yayınında da 300'ün üzerinde mezar yazıtı yer alır. Bunların da yine bir kısmı Türkçedir (46, 69, 74, 76. yazıtlar). Yine burada da Türkçe metinlerin Arap harfleriyle yazıçevrimleri yer alır.

Sonraki yıllarda Hristiyan / Nesturî Türklere ait kimi metinler Müller, Le Coq ve diğer araştırmacılarca yayımlanmıştır. P. Zieme'nin yayımladığı "Nesturî-Türk Turfan Metinleri Üzerine" başlıklı kısa yazıda bu çalışmalara değinilmektedir.³ Yine bu yazıda işlenen parçaların birisinde, bir bereket duasında (U 4910) da, *ig kart*, *ämçi otaçı*, *ig agrig*, *öñäd*- gibi kimi hastalık adları, tıp terimleri geçmektedir.

¹ Süryanî harfli metni ve metin üzerindeki okuma denemelerini çalışmam için bana veren Sayın K. Röhrborn'a burada teşekkür etmek istiyorum. Burada anılmayan kısaltmalar ve kaynaklar için bkz. Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. 1-5. Wiesbaden 1977-1994.

² D. Chwolson, *Syrisch-nestorianische Grabinschriften aus Semirjetschie*, 1890.

³ Bk. P. Zieme, "Zu den nestorianisch-türkischen Turfantexten". s. 666.

Ç. Cumagulov'un 1968'de yayımlanan makalesi ve 1971'de yayımlanan kitabı anılması gereken önemli çalışmalardandır. Cumagulov, 1971'deki yayınında Nesturî Türklerle ait mezar yazıtlarını ele almış, bunların yazım ve dil özellikleri üzerinde durmuş, ayrıca 31 yazıta ait metnin harfçevrimini, yazıçevrimini ve Rusça çevirilerini vermiştir.⁴

Bizim metnimize gelince, metnin bir yüzünde altı, öteki yüzünde ise yedi satır bulunmaktadır. Toplam on bir satır olan metnin bir yüzü üzerinde daha önce çeşitli yazıçevrimi denemeleri yapılmışsa da, bunlar yayımlanmadan yarım bırakılmışlardır.

Metinde çeşitli ağırlardan, hastalıklardan ve tedavi yollarından söz edilir. Parça parça olan metni okumak, tam bir cümle, anlam çıkarmak oldukça güçtür. Öte yandan Süryani harfli, bilinen tek Eski Türkçe tıp metnidir. Metnin bir yüzü (belki de ilk yüzünde) *ikinti*, öteki yüzünde ise *tokuzunç* sırasayı adlarının geçmesi, metnin elimizdeki hâlden de uzun olduğunu gösterir. Bilindiği üzere Eski Türkçe tıp metinleriyle ilgili en önemli çalışmaların başında R. R. Arat'ın çalışmaları gelmektedir. Gerçekten de, metnimizde geçen kimi hastalık adları, tıp terimleri Arat'ın yayınında da geçmektedir. Uygur tıp üzerine O. F. Sertkaya'nın "Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış" adlı çalışmasında yeterli bilgi verildiği için ayrıca burada öteki tıp metinleri üzerinde durmayacağız. Kendisinin bize bildirdiğine göre bu çalışma yakında basılacaktır. Yararlanmamız için çalışmanın bir kopyasını verdiği için de kendisine burada teşekkür etmek istiyorum.

Metnimiz M 152 kaydıyla Berlin Devlet Kütüphanesi'nde (Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Orientabteilung) saklanmaktadır.

1. Yazım özellikleri :

A ve e harflerinin gösterimi için hemen çoğu Aramî asıllı alfabede olduğu gibi *alef* < işareti kullanılır. Yine *ı* ve *i* ünlülerinin sözbaşında yazımı için, Arap ve Uygur yazım sisteminde olduğu gibi *alef* ve *yod* < birlikte kullanılır.

Yuvarlak ünlüler ise, *ı*- ve *i*-'ye benzer şekilde *alef* ile birlikte < şeklinde yazılır. Arap ve Uygur yazım sisteminden farklı olarak, yuvarlak ön ünlüler (*ö, ü*) kimi zaman ikinci hecede de *y* ile < olarak yazılır, *tözlüg* örneğindeki *-lüg* ekinin *-lwyk* şeklinde yazılışı gibi. Metin okunaksız olmasından dolayı bu özelliği 5. satırdaki *-zün* eki için kontrol söz konusu olamamıştır.

Geniz *n*'sini, *η* harfini gösteren harfler ise Uygur (ve Arap) harfli metinlerde olduğu gibi *nun* ve *kef* (*ك*) değildir, burada tek bir harf, *kef* yerine *gayn* kullanılır.

Çeşitli harflerin yazımına gelince; *a/ä* < ile, *p/h* ile, *ç* ile, *d* ile, *-ğ* ile, *-g* ((*qaf*) ile, *ı/i* veya ile, *k/g* ile, *ğ* ile, *l* ile, *m* ile, *o/u* veya ile, *ö/ü* veya ile, *r* ile, *s* ile, *t* (*t*) ile ve *z* de ile yazılmaktadır.

⁴ Çetin Dzumagulov, "Die syrisch-türkischen (nestorianischen) Denkmäler in Kirgisen".

2. Metin⁵

M 152 a (?)

1. (1) kartäml myγ k...
x'rt 'll /// yγ///' ml_myx qy
2. (2) b'/k äm .. kart ämi bo irür
b'/x _____ /// /// .. kart' _my pw'yrwr ..
3. (3) '...ys'q bo tqw/// yñili bolsar amru xy tilänsär
ll'wyys' qpw t qw yyn'ly pwls'r'mrw _xy tyl'n s'r ///ç
4. (4)t _y'' ///wx _s'r bo tqw' tözlüg kart
/// tyn'y' /// wx _s'r pw t'qw' tly///twyz lw// x'rt///
5. (5) //z wy' bo zyqlyq '___wnç qwynn'' ___biz m///tir q wynγ
/z wyn' _pw z yqly q / 'wnç qwyn'' ___pyz' _' /// tyr q_ 'wnç //
6. (6) ikinti [kim]niñ it üzä '///' çyxmy b
..yqyntyl ///nyγ'yt'wwyz' /// çyx my /// /// p

M 152 b (?)

1. (7) kart ol sarıg tözlüg kart o[l] bir kolu /// yitür ///
x'rt' 'wl s'r y^c twyz lwyq x'rt' 'w/pyr xwlv ///ç yitwr s///
2. (8) ll' dur tokuzıñ kimniñ bir kolu ///çp///sär öñsüz
ll' dwr ... twqws ync .. qymnyγpyr qwlv ///ç p///s'r. 'wyyswz
3. (9) /// [a]ş aşanıp // siñmäsär katur ul// [i]ç[ür]sär
ll'qlyq /ş's'nyp' / syn'ym's'r x'r x't wr wx ///ç //s'r'
4. (10) /// .. öñi üñki bal(ı)g yigläsär bilgülük bo[lmaz]
ll' .. ///wyγy' wyky b'clx yy'l's'r pylqwlwq ... pw//
5. (11) /// kart ol sarıg tözlüg köztärzün öñädür
///ly x'rt' 'wl s'ry² twyzlwyq qwyz t'rz wn 'wynγ' dwr'
6. (12) kimniñ ymä s[ol] kolu ///kart 'nyγ s/// pw///
qymnyγ ym' s// xwly /// x'rt 'nyγ s/// pw///
7. (13) bo yiglig /// itin yitürmi[ş] //
/// bw yyqlyq//yq'ytyñ yytwrmy///

⁵ Harfçevriminde gösterilen kimi harfler, eğer sözcük tam olarak okunamamış ise ilk satırda, yani yazıçevriminde çoğunlukla olduğu gibi aktarılmıştır.

3. Çeviri⁶

(...) 6. kimin it (...) 7. ağrı, sarımtırak (bir) yaradır, bir defa geçir... (8) dokuzuncusu, kimin bir defase, rengi atıp (9) yemek yiyip sindiremese, karıştırıp içirirse (10) ayrıca (?) yara ortaya çıksa belli olmaz. (11) ağrı, sarımtırak özellik gösterebilir, iyileşir. (12) Yine kimin sol kolu ağrıdan sızıdan dolayı (13) buağrılı geçirmiş.....

4. Açıklamalar

7. **kart**: Clauson'a göre *kar-* "taşmak" (EtymDic 643a 2 **ka:r-** eyleminden 'aktif' eylem (bkz. EtymDic 647b 1 **kart**). Clauson ekler kısmında da *-t* ekinin *r*'li eylemlerden sonra görüldüğünü, *basut*, *olut*, *yaşut* gibi öteki örneklerinse *-ut/-üt* ile kurulduğunu belirtir (EtymDic s. xliii). Aynı ek için ayrıca bkz. AGr. § 3. 108 *-(U)t* maddesinde *kart* adına yer verilmez; <?.

8. **ögsüz (?)**: Yoksa *ögsüz (?)*; *ögsüz* olarak bir başka tıp metninde buluruz: *kayu kişi keçä ädgü körmäsär kara äčkünüñ ögsüz bagırınka içinga pitpidini saçıp köpikin alıp közkä alıp közkä sürtgil, keçä ädgü köür* Wenn jemand an Nachtblind leidet, so streue man in die *ögsüz*-Leber einer schwarzen Ziege Piper longum hinein, verscharre dies im Feuer, bestreiche ihm dann mit dem Schaum das Auge, so wird er abends gut sehen" (Heilk I 33-36). *ögsüz*, Heilk II'de ise bilinen anlamıyla, "irsinnig" olarak geçer (Heilk II 3.27). Türkçedeki *beti benzi atmak* deyiimiyle karşılaştırarak *öñsüz* okumak ve 'renksiz, soluk renkli → hasta' olarak anlamak belki de daha uygun düşecek.

9. **aşanıp**: İkinci *-a-* harfi *gama* gibi yazılmış.

9. **katuru**: *kat-* eyleminden *-ur-* ettirgenlik eki ile "karıştırmak" anlamında *katur-* olabilir. Uygurca metinlerde her ne kadar bu şekil görülmezse de bu metinlerde *-ur-* ile görülüp de bugün *-tur/-tür-* ile ettirgen çatısı kurulan eylem örneği hayli çoktur, ET *aşur-*, Tü. *aşırt-*; ET *basur-*, Tü. *bastır-*; ET *kädür-*, Tü. *giydir-* (<*kädtür-*), ET *ölür-*, Tü. *öldür-*; ET *sıgur-*, Tü. *sığdır-* vb. gibi (ET örnekler için krş. OTWF § 7.51). Pekâlâ burada da Tü. *karıştırmak* karşılığı olarak ET **katur-* şeklini düşünebiliriz.

Her ne kadar Clauson4da (Kaşgarlı için) *katur-*'a yer verilirse de (EtymDic s. 604b-605a) bu eylem *kat-* 2, yani 'katmak, kalınlaştırmak, sağlamlaştırmak' ile ilgili, bizim eylemimiz ise *kat-* 1 'karıştırmak' (EtymDic s. 594b-595a) ile ilgili olmalıdır.

9. **[ilçür]sär**: Metnin daha önce yazıçevrimini hazırlayanlar *älsär* veya *s'r* sözünü, harflerini çıkartmışlar. Metinde yenilen bir şeyin sindirilememesinden söz ediliyor. Buna dayanarak kayıp kısmı *aşa-siñ-* eylemlerine ve bağlama göre *içürsär* okumak istiyorum.

10. **yigläsär**: İkinci *y*'nin altında iki nokta var.

10. **ünki(?) bal(ı)g**: İlk sözcük 'wynky olarak yazılmış, ancak *bal(ı)g* 'yara' ile hangi anlama geldiği ve nasıl okunacağı açık değil, geçici bir okuyuş şekli; yazımdan dolayı *öñi* okumamız da güç. Daha önce *ünki paşlq* okunmuş, metinde bir *-ş-* harfini

⁶ İlk yüzdeki metnin çevirisi yapılamayacak durumda.

seçmek güç, ş'den ziyade fazla bir y okumak olası. Sözcüğü Clauson'daki *ba:liḡ* maddesine göre (X^vāstvānīft, MK ve KB için, EtymDic s. 335b) *balıḡ* 'yara' olarak yorumlamanın daha uygun düşeceği kanısındayım. Clauson'un örneklerine şu yeni verileri de ekleyebiliriz: *bal(ı)ḡ*, *balıḡ* (BT IX, Index, s. 74a-b).

11. köztār- eylemi -eğer bir başka açıklaması yok ise- eski ve yeni Türk dillerinde görülmeyen bir şekildir. Radloff, çağdaş Türk dillerinde geçen *körgüs-*, *körgös-*, *körtüs-*, *körtös-*, *körsöt-* gibi 'göstermek' ile ilgiliverileri Codex Cumanicus'ta görülen *körgüz-* maddesi altında değerlendirir: köprüz 'показать - zeigen' (Wb II 1263-1264). Clauson ise -g- okuyuşuyla aynı anlamda *körgit-* 'to show' (oku: *körkit-*?) eylemine yer verir (EtymDic. s. 743b-744a). Yazım açık olarak *kwyzt'r...* okumaya elverişlidir. *köztār-* eylemi, çağdaş Türkçedeki *göster-* eylemi ile ilgili olmalıdır; söz içinde, bir -t- ünsüzü komşuluğunda benzer -z- > -s- gelişimi için krş. ET *izdä-* < Tü. *iste-* (EtymDic. s. 243), ET *kızgın-* > Tü. *kıskan-* (EtymDic.s. 667b7).

11. öñäd- "iyileşmek" eylemi bu anlamıyla bir kaç kez görülür: EtymDic. s. 182a ve OTWF § 7.57 (s. 808)⁷

13. yiglig: *yigniḡ* olarak okumak da olası.

13. itin: Metnin tam okunaklı olmayışı sözcüğün okunuşu ve anlamlandırılışı güçleştiriyor. Buradaki *itin* ile EtymDic. ADN maddesinde (s. 60) anılan tek örnek olan *etin* arasında bir ilgi olup olmadığı konusunda bir şey söyleyemeyeceğiz.

KAYNAKLAR

- Chowolson, D. 1890: Syrisch-nestorianische Grabinschriften aus Semirjetschie, Nebst einer Beilage "über das türkische Sprachmaterial dieser Grabinschriften" vom Akademiker Dr. W. Radloff (= Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St-Pétersbourg, VIIE Série. Tome XXXVII, No 8). St. Pétersbourg.
- Chwolson, D. 1897: Syrisch-nestorianische Grabinschriften aus Semirjetschie, Neue Folge. St. Petersburg.
- Dzumagulov, Çetin. 1968: "Die syrisch-türkischen (nestorianischen) Denkmäler in Kirgisien", *Mitteilungen des Instituts Orientforschung*, Bang XIV. 470-480.
- Джумагулов, Четин. 1971 *Язык Супо-Тюркских (Несторианских) памятников Киргизии*. Фрунзе.
- Maróth, Miklós. 1984: "Ein Fragment eines syrischen pharmazeutischen Rezeptbuches aus Turfan", *Altorientalische Forschungen*, 11, 1. 115-125.
- Klein, W. und J. Tubach. 1994: "Ein syrisch-christliches Fragment aus Dunhuang/China", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Band 144, Heft 1. 1-13.

⁷ P. Zieme. "Zu den nestorianisch-türkischen Turfantexten". s. 663 (U 4910), satır 11 için).

Sertkaya, Osman F., [1989]: “Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış” (baskıda)

Tekin, Talât. 1984: “Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Süryani Alfabesi ile Türkçe Kitabeler”, *Tarih ve Toplum*, Şubat 1984, Sayı 3. 99-101.

Zieme, Peter. 1974: “Zu den nestorianisch-türkischen Turfantexten”, *Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker*, (PIAC 1969), Berlin. 661-668, 3 Tablo).